

ДО ПРОБЛЕМИ ПРОЧИТАННЯ ГРЕКОМОВНОГО ПОКАЯННОГО ГРАФІТІ НА ФРЕСЦІ З ОБРАЗОМ СВ. МІНИ У СОФІЇ КИЇВСЬКІЙ

Мета даної статті повернутися до одного з цікавих грекомовних графіті, з Софі Київської та провести його дослідження. Мова йтиметься про оригінальне покаянне графіті, що породило в літературі суперечності та помилки в ідентифікації окремих літер, що, у свою чергу, призвело до його не правильної прочитання. Усунути неточності та надати правильну прочитання вітчизняної пам'ятки писемності — стало метою цих студій.

Зазвичай тексти написів-графіті, що виконувались протягом багатьох століть на стінах християнських храмів, виконувались за стандартною формулою, інколи з невеликими доповненнями до стандартного тексту, що кардинально не змінювали його суті. Утім, все ж таки, серед таких стандартизованих усталених формул зустрічаються тексти індивідуального характеру, складені їх авторами у зв'язку з конкретною потребою безпосередньо перед видряпуванням напису на стіні. Виявити такий напис для вченого завжди вважається за вдачу, хоча водночас нестандартна формула вкупі із зазвичай пошкодженою поверхнею стіни, нерідко призводить до неправильної ідентифікації дослідником окремих літер, в кінцевому результаті спотворюючи прочитання всього тексту. Особливо в тому випадку, коли вчений не має можливості постійно звертатись з перевіркою правильності визначених літер до оригіналу графіті, спираючись переважно на первісний його огляд та подальше прискіпливе дослідження фотографій. Сказане справедливе і для епіграфічних пам'яток Софійського собору в Києві, серед пропонованих прочитань окремих з яких спостерігаються кардинальні розбіжності, часто дуже далекі від оригінального середньовічного тексту¹. В цій статті хочеться розглянути різночитання покаянного напису-графіті, чий текст вирізняється від інших яскравою індивідуальністю, розкриваючи деякі моменти інтимного життя мешканця середньовічного Києва, або ж, радше, гостя, який з

¹ Див., напр.: *Корнієнко В.В.* Графіті про крадія Кузьму в західній внутрішній галереї Софії Київської: молитва-покаяння, іронічний напис чи прокляття? // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. — 2011. — Вип. 23. — С. 18–24.

якихось причин відвідав Київ та втомився від довгого очікування повернення додому.

Графіті видряпане на фресці з образом св. Міни, виконаному у на південній стіні другого з заходу компартимента Володимирського приділу — колишньої північної внутрішньої галереї Софійського собору. П'ятирядковий грекомовний напис з трьох сторін (вгорі, внизу та праворуч) обведений прямокутною рамкою, а її лівою стороною слугує вертикальна лінія граф'ї. Це графіті вже було об'єктом вивчення та публікації двома російськими дослідниками — А. Євдокимовою та А. Виноградовим, які запропонували два кардинально різних варіанти прочитання та тлумачення його тексту. Здійснене мною дослідження оригіналу цього графіті дозволило встановити невідповідність запропонованих ними варіантів прочитання та встановити його правдивий зміст. Публікації результатів цієї роботи присвячене це повідомлення.

Напис був виявлений А. Євдокимовою та увійшов до складу її корпусної публікації грекомовних написів першого поверху Софійського собору в Києві під номером 22. Публікатор запропонувала два можливі варіанти реконструкції повного тексту напису, які, втім, кардинально не міняли зміст:

1. Ἀγιε Μηνᾶ, ἐλέησόν με | ἐγάμετο [ἐ]γάμετο του Κ(ύρι)ε | az Κοσκᾶ δοῦλος μου | νο ἐλέησόν με νο με ἀ|μαρτωλόν, ἀμή[v].
2. Ἀγιε Μηνᾶ, ἐλέησόν με | ἐγάμετο γαμετό(ν) του Κ(ύρι)ε | az Κοσκᾶ δοῦλος μου | νο ἐλέησόν με νο με ἀ|μαρτωλόν, ἀμή[v].

Святий Міно, помилуй мене, одружився, одружився, але Господи, я, Коска (або Козма), раб мій, але помилуй мене, але мене грішника, амінь.

Як бачимо, пропоноване Євдокимовою прочитання тексту містить низку недоречних конструкцій, які дослідниця пояснює помилками самого автора тексту — Козми. Хоча прямо про це в тексті статті не зазначається, вочевидь малося на увазі, що автор був слов'янином за походженням, тому до тексту потрапили «слов'янський займенник першої особи «αz» та заперечний сполучник «νη» у двох варіантах огласовки: «νο» та «νου»². Утім, за будь яких варіантів зміст цього напису лишався малозрозумілим, а цей Коска/Козма набував подоби божевільного, який

² *Євдокимова А.А.* Греческие граффити Софии Киевской (публикация) // *Orientalia et classica. Труды Института восточных культур и античности.* — 2008. — Вып. XIX. Аспекти компаративистики 2. — С. 624–625; *Євдокимова А.А.* Корпус греческих граффити Софии Киевской на фресках первого этажа // *Древнейшие государства Восточной Европы.* 2005 год. Рюриковичи и российская государственность. — М., 2008. — С. 479–480.

не міг правильно організувати свої думки та висловити їх тексті, що більше схожий на набір окремих фраз, аніж на логічний текст.

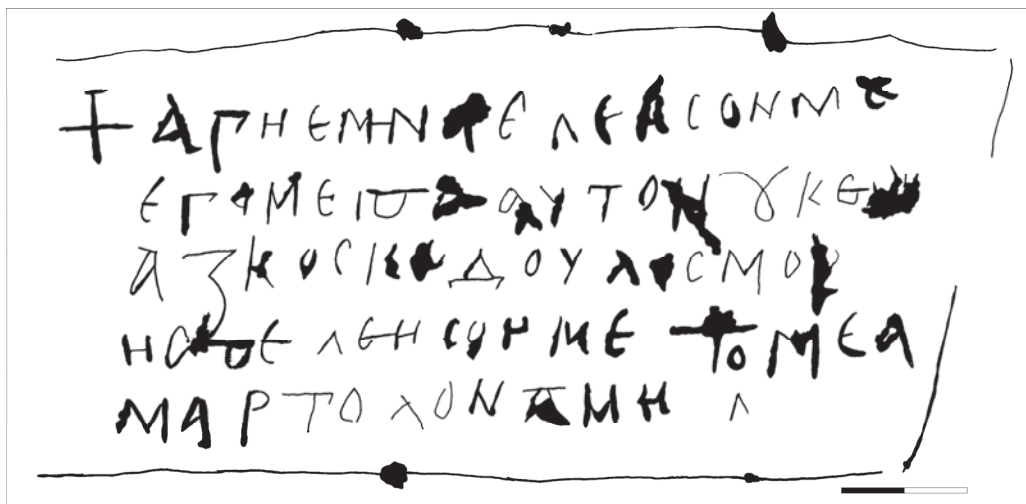
З огляду на це, опублікований дослідницею текст інший російський дослідник А. Виноградов справедливо вважав у багатьох місцях помилково прочитаним, тож в рамках ревізії всього «Корпусу» грецьких написів Софії Київської запропонував власне його прочитання:

Ἅγιε Μηνᾶ, ἐλέησόν με | ἐγάμεισα μετ ὄνου, κὲ | ἀ[νά]ξιος κὲ δοῦλος. Μόν|ος
ἐλέησόν με τὸν ἀ|μαρτωλόν, ἀμή[v].

*Святий Міно, помилуй мене: спарувався з віслиюком, і недостойний, і раб.
Тільки помилуй мене, грішного, аминь.*

Дійсно, в цьому контексті був отриманий логічний текст, в якому розкривались подробиці інтимного життя невідомого автора, схильного до зоофілії. На думку Виноградова, причина розташування цього пікантного напису на фресці з образом св. Міни пояснюється тим, що Міна вважався покровителем в'ючних тварин³. Щоправда, як мало проявитись це покровительство св. Міни по відношенню до тварини, коректор напису скромно змовчав, поклавшись на фантазію читачів.

Тож, як бачимо, пропоновані російськими дослідниками варіанти прочитання цього напису суттєво різняться між собою. Зазначимо, що різняться вони і з оригіналом напису, нижче покроково подаються різноманітні читання та вказуються відмінності в ідентифікації літер.

³ Виноградов А.Ю. Заметки о греческих граффити в древнерусских храмах // Вопросы эпиграфики. — 2013. — Т. 7, ч. 2. — С. 93–94.

Перший рядок. У верхньому, першому рядку, практично всі складові напису ідентифіковані правильно, тільки чомусь з прорисовки «випав» малюнок чотирикінцевого хреста, який Євдокимова згадує в тексті.

Другий рядок. Найсуттєвіші розбіжності спостерігаються у другому рядку. Тут справді відсутнє подвійне написання дієслова ἐϋάμετο, натомість чітко простежується форма дієслова ἐϋάμεισα. Тож у цьому коригуванні рацію мав саме Виноградов, який справедливо відмітив зниження значення дієслова ἡμέω ‘*одружитися*’ до сексуальної характеристики.

Проте у подальшому коректор зігнував чітко видимі літери та запропонував читати тут злиті прикметник μετά ‘з’ та іменник ὄνος ‘*віслюк*’. Якими думками Виноградову було нав’язане таке прочитання, сказати складно, позаяк на фресці літери цієї частини збереглися добре й ідентифікуються однозначно як αυτονχ, що має бути перекладене як займенник αὐτο ‘*сам*’ та родовий відмінок іменника νοϋς ‘*розум*’. Наступні літери κε, на мою думку, більш вірогідним буде розглядати в звичній формі скорочення Κ(ύρι)ε ‘*Господи*’, як це робила Євдокимова, аніж як частку κέ, що її пропонує тут читати Виноградов. Відсутність титла над літерами κε не суперечить такому припущенню, позаяк в епіграфічних пам’ятках титла нерідко опускались. А в більшості текстів на стінах храму таке скорочення означало саме слово-звернення «Господи».

Наступні за літерами κε букви пошкоджені вибоями, частково закритими шпаклівкою, проте за розміром та контурами вибоїв тут впевнено можуть біти реконструйований склад αν — початок слова, продовження якого знаходиться у наступному рядку.

Третій рядок. Друга літера третього рядка за формою та контекстом може бути ідентифікована саме як ξ, проте нижня частина якої не вивертається ліворуч вгору, як показано на прорисовці Євдокимової та повторено Виноградим, а уходить праворуч майже горизонтально та, наприкінці, вертикально вниз. Прийнятий російськими дослідниками завиток відноситься до початку наступного рядка, він є частинами літер α та ς. Так само у середині рядка маємо форму κε (шоста-сьома літери), а не κα, як пропонує ідентифікувати їх Євдокимова. На мою думку, це знову ж таки скорочена форма звернення Κ(ύρι)ε ‘*Господи*’. Остання літера рядка, як можемо виснувати зі збереженої частини, є літерою ρ — чітко простежується верхня частина її петлі біля пошкодженої вибоєм щогли.

Четвертий рядок. На початку наступного рядка, четвертого, знаходиться літера η, ідентифікація якої впевнена, позаяк тиньк тут зовсім не пошкоджений. За нею простежуються трохи зсунуті одна до одної літери α та ς. Ця наближеність виникла через те, що збільшити відстань між літерами авторові заважала нижня частина літери ξ верхнього рядка.

Наприкінці ж четвертого рядка Виноградов безпідставно «відкоригував» добре видиму μ , прибравши «зайву» скісну та перетворивши її на ν . Також ним була пропущена «зайва» для правильного прочитання добре збережена та чітко видима літера ϵ , показана і на прорисовці, і в прочитанні Євдокимовою.

П'ятий рядок. Складові нижнього, п'ятого, рядка, в цілому ідентифіковані відповідно оригіналові, щоправда, наприкінці простежується майже повністю збережена ν .

Отже, зважаючи на наведені вище зауваження, наявний на фресці з образом св. Міни текст можна представити таким чином:

Ἄγγε Μηνᾶ, ἐλέησόν με | ἐγάμεισα αὐτο, νοῦ, Κ(ύρι)ε, [ἀν]||άξιος, Κ(ύρι)ε,
δοῦλος μόρ|ηας, ἐλέησόν με τὸ(ν) με ἀ|μαρτωλόν, ἀμήν.

*Святий Міно, помилуй мене, кохався сам, розуму, Господи, недостойний,
Господи, раб дурості, помилуй мене, мене грішника, амінь.*

Таким чином, проведене дослідження цього безперечно цікавого та оригінального покаяного графіті дозволило усунути існуючі в літературі суперечності та помилки в ідентифікації окремих літер, що, у свою чергу, дозволило правильно прочитати текст та пом'якшити, таким чином, ступінь тяжкості гріха його безіменного автора, врятувавши так необачно поставлену під сумнів Виноградовим честь безвинного віслючка.

REFERENCES

1. Vynohradov A.Yu. Zametky o hrecheskyykh hruffyty v drevnerusskyykh khramakh // Voprosy epigrafyky. — 2013. — Т. 7, ch. 2. [in Russian].
2. Evdokymova A.A. Hrecheskyye hruffyty Sofyy Kyevskoy (publykatsiya) // Orientalia et classica. Trudy Ynstytuta vostochnyykh kul'tur y antychnosty. — 2008. — Vyp. KhIKh. Aspekty komparatyvistyky 2. [in Russian].
3. Evdokymova A.A. Korpus hrecheskyykh hruffyty Sofyy Kyevskoy na freskakh pervoho etazha // Drevnejshye hosudarstva Vostochnoj Evropy. 2005 hod. Riurykovychy y rossijskaia hosudarstvennost'. — M., 2008. [in Russian].
4. Korniienko V.V. Hrafiti pro kradiia Kuz'mu v zakhidnij vnutrishnij halerei Sofii Kyivs'koi: molytva-pokaiannia, ironichnyj napys chy prokliattia? // Naukovi zapysky. Zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv. — 2011. — Vyp. 23. [in Ukrainian].